

Les cases de Tamarit d'Oliva: punt i seguit

Vicent Olasso *

Crònica recent del patrimoni historicoartístic olivà

La rehabilitació de les cases del carrer Tamarit d'Oliva ha estat el resultat d'un llarg procés, que per les seues característiques bé pot qualificar-se de lluita, per la conservació primer i la restauració després d'una part substancial del patrimoni històric de la ciutat. Solament una postura ferma i una tenacitat sovint posada a prova les han salvades de l'enderrocament i han aconseguit mantenir-les en peu. L'èxit de l'empresa, no precisament petita, cal atribuir-lo a una part de la societat olivana, a un col·lectiu format per gent entestada a no deixar perdre a la seua ciutat més vestigis del passat, almenys no de la magnitud d'aquestes cases d'antiga habitació nobiliària.

* Per a la redacció d'aquest treball he fet servir l'*Informe de la intervenció arqueològica en las viviendas de la calle Tamarit, 2, 4 y 6* fet per Victor M. Algarra Pardo, l'article «Les cases de carrer Tamarit en Oliva» de l'arquitecte Miquel del Rey Aynat, redactor del Projecte de Rehabilitació, publicat en la revista *Cabdells*, núm. 3 (Oliva, 2001) de l'Associació Cultural Centelles-Riusech, l'article «Callejero olivense (IV). Carrer Tamarit» del sacerdot Francisco Pons Moncho, publicat en el *Llibre de Fira i Festes* del 1984, i l'article «Notes sobre els Centelles al regne de València i l'inventari del seu palau d'Oliva», de Vicent Felip Sempere, en *Cabdells*, núm. 4 (Oliva, 2004). Vull agrair especialment la valuosa informació facilitada per Vicent Burguera, arqueòleg i director de Museus de l'Ajuntament d'Oliva.

La inquietud social d'estima cap a l'antiga riquesa arquitectònica d'Oliva, més enllà d'un comentari puntual de saló, començà a manifestar-se amb força arran de la transició democràtica, i més intensament a l'inici dels anys 80 del segle passat, coincidint amb moviments similars en altres indrets valencians. A tot arreu del país gent jove, sensible als nous aires que postulaven la recuperació de la memòria pròpia, es llançà per diferents camins a la reivindicació dels espais naturals, de la història local, de les tradicions culturals o del patrimoni històric. En aquest darrer camp, les implicacions prengueren un caire distintiu, en afectar de retruc la mateixa política urbanística dels municipis, terreny delicat com cap altre.

El conjunt de la comarca de la Safor no fou alié a aquesta «rauxa» conservacionista, menada fonamentalment per persones d'inclinació política progressista. En són paradigmes el monestir cistercenc a Simat de la Vall d'Alba, caigut durant segles en la més absoluta desídia i al qual sols una obstinada i perllongada campanya ha pogut finalment salvar de la ruïna, no sense la —potser— inevitable controvèrsia. O el convent de Sant Jeroni, encara a l'espera de saber què pot fer-s'hi perquè recobre ni que siga una porció de la vella esplendor. En aquests dos casos, i encara en d'altres, els defensors locals no estaven a soles, i la seua veu trobà ressò en les poblacions veïnes, tot afegint un sentit de comunitat comarcal a hores d'ara certament a la baixa.

Però a Oliva l'edifici més emblemàtic del passat gloriós al qual es volia tornar no era més que un bell record, les poques restes, en el millor dels casos, submergides en l'interior de les vivendes alçades sobre els seus fonaments. El lament per la pèrdua del palau comtal dels Centelles, abandonat a la seua sort després de ser declarat Monument Nacional a la primèria del segle xx, havia marcat de forma indeleble les generacions que n'havien estat testimoni, i les que ara prenien consciència de la destrucció no estaven disposades a reviuir un conte tantes vegades repetit ni, per descomptat, a ser-ne mers espectadors. Ara bé, aquest no era ni de bon tros l'únic exemple de l'estrall patrimonial. Com a ciutat posseïdora d'una història particular i d'un centre històric tan sols mitjanament afectat pel que es coneixia com «urbanisme salvatge» dels temps del *desarrollisme*, els esforços es van canalitzar en diverses direccions. Però amb un criteri encertat, a Oliva es va plantejar no sols restaurar els monuments antics, sinó

també rehabilitar-los per al futur en proveir-los de la utilitat social que justificués la inversió. Entre les preferències, com a reflex típic del moment, hi anaven en primer lloc els usos culturals.

Els primers signes visibles es manifestaren el 1989, quan, seguint el model de gran contenidor cultural vigent en aquella època, s'inaugurava com a Casa de la Cultura la residència on Gregori Maians, màxim pensador de la Il·lustració europea, havia donat forma a bona part de la seua ingent obra. Enrere quedaven anys de pugna contra els partidaris de demolir-la i de bastir al seu lloc un aparcament que descongestionés el centre del poble. Com a mostra per als incrèduls d'allò que la salvació de l'immoble podia oferir a la vida de la ciutat, la Casa de Cultura encetà des del primer moment una ambiciosa programació que incloïa exposicions d'arts plàstiques, conferències, presentacions de llibres i obres de teatre, a més de donar cabuda a un avanç del futur museu arqueològic, a l'arxiu municipal i als locals de la nova biblioteca pública. Només quatre anys més tard, l'edifici ja era menut per a les creixents ambicions culturals, i el 1993 s'obria al públic el Teatre Olímpia, producte de la reforma del desaparegut cinema del mateix nom que, al seu torn, ocupava l'espai de la vivenda natalícia del mateix Gregori Maians. Oliva disposava ara d'una sala amb capacitat per a muntatges escènics d'envergadura, projeccions cinematogràfiques i actes festers. El pis superior del teatre, per la seua part, servia durant uns anys com a sala d'exposicions per acollir més tard el museu de Vicente Parra, creat amb fotografies, cartells i objectes de la col·lecció particular i de la família del difunt actor olivà.

El camí encetat ja no tindria aturada, i el 1999 va ser un any especialment fructífer. Per començar, l'anterior Casa dels Pasqual esdevenia Museu Arqueològic i recollia els materials llegats per les successives civilitzacions assentades a Oliva i que havien atorgat al seu terme la condició de jaciment de primer ordre des de la Prehistòria fins a l'edat mitjana, tal i com el professor Josep Camarena recordava el 1978 en la *Iniciación a la Historia de Oliva*. D'altra banda, la cripta de l'església de santa Maria es restaurava gràcies a un acord amb la parròquia, que, a canvi, cedia al museu unes antigues columnes de marbre traslladades del palau dels Centelles i col·locades en una de les capelles del temple. La cripta, que en si mateix és un espai fantàstic per acollir exposicions de tota mena, servia al

seu torn d'escenari per a l'excel·lent mostra sobre aquest palau que l'Associació Cultural Centelles-Riusech organitzava en col·laboració amb la Hispanic Society de Nova York, institució depositària de les seues magnes restes. Per tancar el cercle, la torre de la Comare, baluard del mateix palau, situat al carrer del qual pren el nom, es deslliurava de construccions intruses, recobrava la seua singularitat i ofería la possibilitat de pujar-hi fins a dalt per poder gaudir de les mateixes vistes que els avantpassats podien contemplar de la vila, del seu paisatge i, més enllà, de la marjal i de la Mediterrània, el mar per on tants perills pretèrits s'havien aguaitat.

El progressiu trasllat iniciat amb l'arqueologia dels serveis ubicats en la Casa de la Cultura permetia l'any 2000 la seua refundació com a subseu del Museu Valencià de la Il·lustració, construït a la ciutat de València sota els auspicis de la Diputació Provincial. En aquesta subseu, una exposició permanent recordava amb un document audiovisual la figura de Gregori Maians i recreava les diverses parts d'un habitatge i la manera de viure de les famílies benestants del segle XVIII, com seria la de l'insigne erudit olivà. El 2003, l'antiga Aula de Gramàtica, instituïda per ell en una dependència del palau per a la instrucció dels seus paisans, s'obria de nou al públic amb el nom d'Aula Maiansiana i amb una utilitat semblant, la de proporcionar un lloc d'estudi per als universitaris locals. Finalment, la inauguració el 2006 del Forn Romà culminava la llarga carrera en la recuperació d'aquesta fàbrica de terrisseria descoberta el 1975, estudiada per Rosa Enguix Alemany i Carme Gascó Aranegui en el seu treball del 1977 titulat *Taller de ánforas romanas de Oliva*, i que havia començat a ser excavada al final de la dècada dels 80 en el solar de l'antic cinema Savoy.

Comptat i debatut, la feina no havia estat debades, i Oliva havia partit de la solitària Casa de la Cultura per assolir una oferta cultural i sobretot museística de referència en el País Valencià. No obstant això, cal no oblidar que tota iniciativa ciutadana té més possibilitats de reeixir si té el suport de la voluntat política. En aquest sentit, l'Ajuntament d'Oliva, tot i patir els inevitables vaivens inherents a les administracions públiques, ha apostat gairebé unànimement pel suport al patrimoni. És ací on cal fer esment de la regidora, que amb la seua indiscutible constància ha dut l'empresa cap a l'èxit. Arran de la seua entrada en la

corporació municipal, Immaculada Seguí i Pérez ha estat el motor que ha mantingut la maquinària en marxa i que ha galvanitzat les energies dels defensors del patrimoni, aportant des de la regidoria de Patrimoni Històric i Museus tota la força política necessària perquè l'escalfor de tants anys no s'apagués. En la seua tasca, cal també reconèixer l'ajut incondicional prestat per l'Associació Cultural Centelles-Riusech, entusiasta congregació que aglutina bona part dels veterans lluitadors pel patrimoni, la vida de la qual mereixeria un article diferenciat, i que està darrere d'algunes de les iniciatives esmentades adés, com ara la de la recuperació de les restes del palau dels Centelles i la seua posada en valor, comesa engegada per l'Ajuntament amb la compra pam a pam de les vivendes assentades sobre els murs semienderrocats de la dissortada residència senyorial.

Rescatar les cases del carrer Tamarit ha significat, per tant, el darrer escaló fins al present d'una travessia costeruda i que encara no ha arribat al cim. Altres edificis esperen la seua hora per a reviscolar, com ara el Centro Olivense, veterana seu de la burgesia local, utilitzat darrerament com a espai per a actuacions musicals, conferències i congressos i com a lloc de la ludoteca municipal. O l'Enginy, venerable record de la producció de sucre que tanta anomenada va donar a Oliva fins que entrà en decadència. En el moment de redactar aquestes línies, hi ha el projecte de dotar Oliva d'un Museu Fester ubicat en un immoble abandonat al passeig de Gregori Maians, i queda també pendent el conjunt del Centre Històric, monument en si mateix digne d'una plaent passejada i memòria viva de l'urbanisme ancestral olivà.

La història de les cases de Tamarit

En l'article citat a peu de pàgina, Francisco Pons afirma que els Tamarit, procedents del lloc homònim en l'actual comarca del Tarragonés, s'establiren d'entrada a Sumacàrcer arran de la conquesta de Jaume I. Se'ls troba més endavant a Gandia, on faran fortuna amb l'arrendament d'impostos i altres activitats comercials, amb els beneficis de les quals compraran l'alqueria en terme de Gandia a la qual donaran el seu nom, coneguda hui com Guardamar de la Safor. Miquel Jeroni Tamarit, jurat del consell gandià, majordom ducal i batlle de Bellreguard, apareix a mitjan segle XVI compartint amb el seu germà Vicent aquesta petita

senyoria, venuda el 1625 a la família Miranda. Pons troba problemes a l'hora d'esclarir la seua vinculació amb Oliva i d'establir conclusions definitives sobre la toponímia del carrer, si bé apunta que Pere Monge i Tamarit, documentat com a justícia i síndic de Gandia i setè fill de Rafaela, hereva de Guardamar per la via de Vicent, el germà de Miquel Jeroni, va obrir el seu segon despatx notarial a Oliva, on també es va casar el 1633, cosa que explicaria la possessió d'una vivenda a la vila, malgrat que aquesta, segons les dades, no es trobava en el carrer del seu cognom, sinó en el de l'Abadia.

En qualsevol cas, Pons cita encara dos homes de religió en l'Oliva del segle XVI: Gaspar i Miquel Jeroni Tamarit, aquest darrer, beneficiat en l'església de santa Maria. La publicació vint anys després per Vicent Felip, arxiver municipal de Nules, de l'inventari del palau dels Centelles realitzat el novembre de 1550, permet descobrir al generós mossén Gaspar Tamarit, «criat de la casa de sa Il·lustríssima Senyoria», testimoni del registre i procurador substituït del cavaller Miquel de Centelles, senyor de la baronia de Pedralba i procurador de Maria de Cardona, recent vídua del comte Francesc Gilabert, a petició de la qual s'ha fet l'inventari, que esmenta, sense concretar-ne l'ubicació, una torre dita «de l'àl·massera de Tamarit» on s'ha descobert en la porta un pany de dos voltes amb la seua clau, i a dins un esmerilet de bronze «ab son cavallet de fusta».

Provinga d'on provinga l'apel·latiu, les cases del carrer de Tamarit s'assenten sobre un terreny primitiu dissenyat entre els segles XIII i XIV, quan l'arribada dels colons cristians obligava a la ràpida construcció dels necessaris «albercs» i a una certa aglomeració fins que la vila prengué la forma que millor s'adaptava a la cultura dels nouvinguts, i se substituïa a poc a poc l'urbanisme musulmà. Les parcel·les traçades, rectangulars al principi, eren estretes i de dimensions reduïdes, dibuixades en profunditat en paral·lel a l'eix format pel carrer lateral de la Mare de Déu del Pilar i formades per una sola navada, sense pati. Des d'aquests orígens modestos, i a partir del segle XV, se succeeixen els canvis: fusió de dos parcel·les en una, absorcions en fondària o en amplària, annexions, aixecament d'estances superposades... En definitiva, allò que els coetanis, per definir aquesta promiscuïtat arquitectònica, solien denominar vivendes «immiscuïdes». Fet i fet, les progressives remodelacions tenen com a conseqüència més destacada la

© Victoria
OLIVERA

Pàgina anterior: Estat de les cases abans i després de la restauració.

Dalt: Paviment original del s. XIV al Museu Etnològic de la planta baixa. Celler del segle XVI en la Biblioteca Tamarit. Bigues i decoració original (s. XVI) a la Biblioteca Tamarit.

substitució de l'antiga vivenda petita i atapeïda per una altra de més grandària, on ja es reconeix l'esquema clàssic format per la casa, el pati i el paller o corral, dins d'un conjunt que suma una navada més i que introdueix la coberta a dos aigües en comptes del terrat pla o l'aiguavés únic. Les metamorfosis més acusades es produiran entre el final del segle XVIII i el principi del XIX, quan l'expansió d'una de les cases envaïa l'espai de la contigua, tot afectant-la dràsticament i trencant de passada la composició de les antigues façanes. Aquesta darrera transformació, amb petits detalls, és la que coneixem en l'actualitat. Comptat i debatut, des de la baixa edat mitjana fins a l'època contemporània, les diferents condicions i necessitats dels seus habitants són les que determinaren la fesomia de les cases del carrer de Tamarit. Com diu l'arquitecte Miquel del Rey: «una manera de viure, de treballar, de construir».

Dalt: Dues vistes del pati.

Pàgina següent: Pou del s. XIV-XV al pati del Museu Etnològic.

La lluita per evitar-ne la pèrdua havia començat al principi de la dècada dels 80, i aplegà a mobilitzar fins i tot gent pertanyent als ambients universitaris valencians. Així, es va aconseguir salvar-les de la demolició i incloure-les en el catàleg d'edificis protegits de la ciutat. Però l'alegria no va ser completa, perquè un dels seus elements més preciosos, l'enteixinat renaixentista de la casa número 6, idèntic a un altre que ornava el palau ducal, va ser destruït pels propietaris abans que la casa passés a domini públic, acció que va merèixer la repulsa unànime. El 1996, per fi, la decisiva intervenció d'Immaculada Seguí va dur l'Ajuntament a adquirir-les mitjançant la permuta de solars feta amb els propietaris, enfront de les posicions contràries a la reverència amb les «pedres velles», que

en demanaven l'enderrocament per facilitar l'accés dels vehicles cap a la veïna plaça de l'Església. La compra acabà amb les discrepàncies i garantí que aquests edificis nobles, que atenyien el segle XXI en avançat estat d'abandonament, foren salvats per a les generacions futures. Amb la restauració, arribava el difícil moment de combinar el respecte per les empremtes de la història amb l'obligació de posar en valor les vivendes, previstes com a museu etnològic, la coneguda pels números 2 i 4, i com a biblioteca pública, la número 6. Calia mantenir el caràcter específic de cadascuna al mateix temps que no es perdia de vista la consideració del conjunt, «netejar» els espais mantenint la coherència primigènia. Una tasca que tothom sap lenta, delicada, econòmicament onerosa, a l'albir de les pressions dels terminis, de les assignacions pressupostàries, dels conflictes entre administracions i, com s'ha vist, de col·lectius oposats a una tal política.

El museu i la biblioteca

El flamant Museu Etnològic d'Oliva és per ara la darrera peça d'una oferta museística que no és fàcil d'equiparar en qualitat i quantitat. Per una banda, el mateix immoble és digne d'admirar en si mateix, en haver resistit millor el pas del temps i presentar, abans de la restauració, un més aprofitable estat de conservació. La visita per les diverses sales permet, per tant, observar amb facilitat els diversos nivells de construcció i retrobar aquella sensació laberíntica dels antics immobles que havíem esmentat adés. De les seues peces, és remarcable l'estupenda llotja renaixentista visible des del carrer i també l'anatomia íntegra del pati, pràcticament indemne. El museu ha permés presentar al públic un bon estoc de materials que fins ara romanien a l'espera en els dipòsits del museu arqueològic, del qual és un idoni complement alhora que preserva la pròpia singularitat. Cada peça de l'edifici es dedica a mostrar diversos aspectes de la civilització agrària tradicional, dels cultius predominants en cada època, de la seua substitució per altres més rendibles. Desfilen davant dels nostres ulls l'ús de l'aigua i els sistemes de reg, l'agricultura d'horta, els cereals, l'arròs, la dacsa, la vinya, la morera i la producció de seda, l'oli i la taronja, tot a partir de l'exhibició de les eines i els materials que les feien possibles, i dels corresponents audiovisuals i panells informatius. En resum,

la visita significa un recorregut per la nostra història recent, pel conreu de la terra i per la vida quotidiana dels habitants d'Oliva i de la Safor. El museu ha ampliat també els seus serveis amb diversos tallers didàctics de temàtica etnològica, i per la sala d'exposicions temporals han passat a dia de hui algunes sense relació amb el contingut principal, com una sobre la història del *còmic* valencià, una altra sobre l'obra de l'arquitecte Demetrio Ribes, o la que el diari Levante-EMV va fer sobre els vint anys de la seua edició comarcal de la Safor.

La casa número 6 no havia aguantat com la veïna els embats de l'edat, ans al contrari, ha implicat més treball per tornar-la a la vida. No obstant això, s'han exceptuat de la destrucció components tan cridaners com unes velles arcades d'origen incert, una parella de columnes exemptes i el que té tota l'aparença d'haver estat un dipòsit de gerres potser emprades per emmagatzemar oli o vi. Però és la reproducció fidedigna, feta a partir de les poques restes conservades,

Terrassa superior de la Biblioteca Tamarit. Foto: Javier Navarro.

de l'enteixinat renaixentista original, allò que sense dubte crida més l'atenció i que, juntament amb els altres vestigis esmentats, i encara les portes i les bigues de fusta arcaica, atorga a la casa el seu valor com a obra digna d'inspecció més enllà del seu paper de centre públic de lectura. Anomenada de Tamarit en honor al nom del carrer, serveix actualment de biblioteca central de la ciutat, en substitució de la inaugurada el 1988 a la Casa de la Cultura, assignada ara en exclusiva al públic infantil, mentre la nova s'ha reservat per als usuaris juvenils i adults. Addicionalment, la planta baixa pot transformar-se en local d'usos múltiples i acollir, com ja ho ha fet, activitats d'animació lectora, presentacions de llibres i tertúlies literàries. La sala de l'enteixinat, al seu torn, ha servit per a encetar projectes novedosos a Oliva, com la projecció de pel·lícules cinematogràfiques en versió original i la reunió de grups de conversa en valencià, castellà i anglès.

Haver recobrat les cases del carrer de Tamarit, en resum, ha simbolitzat el triomf d'un somni fet realitat: invertir el procés que a través de la desfeta ens duia a l'anonimat per capgirar-lo cap a un procés que, assentat sobre les bases d'una història brillant, ens duga a un futur lliure dels errors del passat. Projectades des de l'antic nucli de la ciutat, el museu i la biblioteca haurien de servir per a endinsar-se encara més en la revitalització del centre històric, allí on els nostres avantpassats tingueren un altre somni: bastir un lloc on viure i treballar en llibertat i amb respecte, pels altres i per un mateix.